

بررسی تاریخی تحولات اقدامات تامینی و تربیتی

مهدی دهشیری

دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته دانشگاه امام صادق

قسمت دوم و پایانی

اوستا دو قسمت بوده است اول از حین تولد تا هفت سالگی که آغاز دوره‌ی عقل تلقی شده است. دوم، از سن هفت سالگی تا پانزده سالگی که زمان شروع کلیه‌ی مسئولیت‌ها بوده است. تعلیم و تربیت اطفال از مهم‌ترین اقدامات پیشگیرانه از بزهکاری‌های اولیه و ثانویه (تکرار جرم) بوده است که مورد توجه ایرانیان باستان بوده است. همچنین به دلیل تأثیرات مذهبی دین زرتشت، بزهکاران اطفال از مجازات معاف بودند. بنابراین جدایی بزهکاران بر حسب سن ریشه‌ی تاریخی دارد. اما هرگز این جدایی سبب نشد که دادگاه ویژه‌ای برای محاکمه‌ی اطفال وجود داشته باشد، بلکه، اطفال را در همان دادگاهی که بزهکاران بزرگسال را محاکمه می‌کردند و توسط قاضی همان دادگاه به محاکمه می‌نشانند و با این تفاوت که قاضی ملاحظاتی را در باره‌ی اطفال روا می‌داشت.

در صورتی که جوانان مرتکب بزه می‌شدند، اگر دارای منصبی بودند، از آن منصب محروم می‌شدند و اگر شغلی داشتند از آن شغل برکنار می‌شدند.

در آیین اوستا، ازدواج دارای منزلتی عظیم بود. روسپیگری کاری قبیح و بر خلاف عرف جامعه تلقی می‌شد. هرگاه شخصی مانع ازدواج دو نفر می‌شد، آن شخص را گناهکار می‌دانستند و مجازات می‌کردند (اقدامات پیشگیری از جرایم جنسی)

در زمان اشکانیان در پاره‌ای موارد، شدت عمل و خشونت در مجازات وجود داشت به گونه‌ای که کیفر شکنجه، شلاق و مثله کردن نیز دربارہ‌ی محکومان به اجرا درمی‌آمد، اما، مانند عصر هخامنشی مجازات کودکان بسیار سبک‌تر از بزرگسالان بود و تعلیم و تربیت اطفال از اهمیت خود برخوردار بود.

در عصر ساسانیان نیز دین رسمی ایران زرتشتی بود و قوانین

تاریخچه‌ی اقدامات تامینی و تربیتی در حقوق ایران در این مبحث سعی داریم تحولات اقدامات تامینی و تربیتی در حقوق ایران را در چهار قسمت مورد بررسی قرار دهیم.

■ (۱) از دوران باستان تا ظهور اسلام: دوران باستان در ایران با تاسیس دولت هخامنشیان در سال ۵۵۰ قبل از میلاد آغاز و با اضمحلال سلسله‌ی پادشاهی ساسانی و پیروزی مسلمانان بر آنان در سال ۶۵۱ میلادی پایان می‌یابد. همانند دوران باستان در حقوق خارجی، در ایران نیز در آن زمان اساس عدالت، انتقام‌جویی بوده است.

بزرگ خانواده یا قوم متخلف را مجازات می‌کرده است و انتقام میان قبایل به صورت دسته‌جمعی صورت می‌گرفته است. با اتحاد قبایل و تشکیل شهرهای اولیه، اختیار مجازات به رئیس حکومت یا پادشاه اعطا شد. حق تعیین کیفر یا عفو مجرمان از مجازات با پادشاه بود و او مجری عدالت محسوب می‌شد. هر چند جرم و مجازات روشن نبود و نمی‌توان تعریف آن‌ها را از جرم درک کرد، اما یافته‌های تاریخی حاکی از آن است که، هرگونه رفتاری که با مذهب، پادشاه و اطرافیان او و یا به عموم مردم صدمه و زیان وارد می‌آورد، به تشخیص پادشاه جرم تلقی می‌شد. در سلسله‌ی هخامنشیان دادرسی مبتنی بر اصول مذهبی و بر اساس تعالیم اوستایی بود. اوستا کتاب مقدس زرتشتیان دارای ۲۱ نَسک (دفتر) بوده و بخشی از آن در مورد قوانین، کیفیت دادرسی، مسایل مربوط به مجازات و بزهکاری، برخورد با بزهکاران اعم از بزرگسالان و اطفال، تکالیف زوجین نسبت به یکدیگر و خانواده و موضوعات حقوقی دیگر می‌باشد. مطابق مذهب زرتشت، افراد در سن پانزده سالگی بالغ و مسئول شناخته می‌شدند و قبل از این سن هیچ مسئولیتی نداشتند. دوره‌ی کودکی در

و مقررات از آیین زرتشت و کتاب اوستا نشأت می گرفت. علاوه بر تربیت اطفال و تفاوت قابل شدن میان بزهکاران بزرگسال و اطفال بزهکار، در زمان اردشیر شاهد نوعی اقدام تامینی پیشرفته هستیم. وی برای اولین بار مجرمان و بزهکارانی را که نخستین بار مرتکب جرمی می شدند، به جای کیفرهای جسمی، به پرداخت جزای نقدی (جریمه) و در صورت تکرار جرم، به مجازات شدیدتری محکوم می کرد. البته در صورت تکرار مجازات شدیدتر می شد تا از ارتکاب مجدد جرم توسط مجرم جلوگیری به عمل آورد (توجه به حالت خطرناک مجرم). پس آنچه در جامعه‌ی دوران باستان اهمیت داشته، پیشگیری از جرم اولیه با تربیت صحیح اطفال و نیز پیشگیری ثانویه جرم با تشدید مجازات بوده است.

■ ۲ از ظهور اسلام تا تدوین اولین قانون اساسی در ایران

با سقوط سلسله‌ی ساسانیان در سال ۶۵۱ میلادی و چیرگی مسلمانان بر ایران، حکومت اسلامی در ایران برقرار شد و به این ترتیب حقوق ایران وارد مرحله‌ی نوینی از تاریخ خود شد و اقدامات تامینی که جزیی از حقوق کیفری است نیز دستخوش تغییرات و دگرگونی‌هایی گردید. اسلام علاوه بر قوانین و احکام تاسیسی برخی از احکام دیگر ادیان را که موافق سعادت بشری بود، پذیرفت (احکام امضایی). قرآن کریم که یک ششم آن را آیات الاحکام تشکیل داده است، علاوه بر دستورات اخلاقی که جنبه‌ی پیشگیرانه‌ی اولیه دارد، دارای احکام و مسایل حقوقی نیز می باشد.

علاوه بر قرآن، سنت، اجماع و عقل به عنوان منابع فقه در نظر گرفته شدند. (در میان اهل سنت؛ سنت، اجماع و قیاس می باشد). در ایران تشیع گسترش یافت و اکثر ایرانیان به این مذهب گرویدند. از سویی شیعه بودن ایرانیان و از سوی دیگر سیطره‌ی حکومت اسلامی که، به حکمرانی خلفای بنی عباس بود، سبب تضاد در احکام می شد. این اختلاف سبب شد که شیعیان برای مسایل حقوقی خود به سراغ علما بروند و معاملات و مسایل خانوادگی، وصیت و ... را طبق فقه شیعه حل کنند و در مسایل جزایی که جنبه‌ی حکومتی داشت، تابع حکومت مرکزی باشند. بنابراین امور مردم به دو دسته‌ی کلی شرعی و عرفی تقسیم شد. در دوران صفویه که مذهب رسمی کشور، تشیع اعلام شد، باز هم تقسیم به شرعی و عرفی وجود داشت که هر یک مرجع خاص خود را داشت (امور شرعی؛ قضات و مراجع حکم صادر می کردند و توسط ماموران دیوان به اجرا در می آمد. رسیدگی به شکایات عرفی به عهده‌ی دیوان بیگی بود) هر دو بر اساس فقه اسلامی حکم می دادند.

فقه اسلامی نه فقط برای مسئولیت کیفری اطفال را از بزرگسالان جدا کرد، بلکه، افراد غیربالغ و صغیر را به دو نوع ممیز

و غیر ممیز تقسیم کرد. صغیر غیرممیز هیچ گونه مسئولیتی ندارد. صغیر ممیز تادیب می شود و افراد بالغ در صورت ارتکاب جرم، بسته به نوع جرم و شرایط ارتکاب، مجازات خاص آن را خواهند دید.

تشدید مجازات حد سرقت نمونه‌ای از پیشگیری ثانویه‌ی جرم است که، از تکرار جرم جلوگیری می کند. همچنین منظور از تادیب اطفال بزهکار همان اقدامات تامینی و تربیتی به منظور اصلاح آنان می باشد.

در ضمن میرا دانستن صغار از مسئولیت کیفری، و یکسان دانستن عمد و خطا در کودکان، نشانگر دیدگاه دقیق و صحیح اسلام به اطفال می باشد که، همراه با ملاحظت و نرمی خاصی است. وظایفی را که اسلام برای تربیت فرزندان بر عهده‌ی والدین قرار داده است دلیل بر اهمیت اسلام به این طبقه از اجتماع است که، بعدها جامعه را خواهند ساخت.

احادیثی که از معصومین با مضمون تربیت شایسته‌ی فرزندان در دست است، در واقع نوعی تدابیر پیشگیرانه را می رساند. این توجه و حسن نظر، علاوه بر صغار شامل مجانین نیز می باشد. اسلام مجانین را فاقد مسئولیت کیفری می داند. نمونه‌هایی که از رفتار عملی معصومین در برخورد با مجرمان به ما رسیده است، حاکی از آن است که، اخلاق و نوع رفتار معصومین با مجرمان عادلانه بوده و قطع نظر از مجازات به علت وقوع جرم توجه داشته‌اند و علت آن را از بین برده‌اند. «مثال: حضرت علی در برخورد با جوانی که استمنا کرده بود، علاوه بر نواختن شلاق به کف دست وی، از هزینه‌ی بیت‌المال برای او همسری اختیار کرد. (اقدام تامینی و تربیتی به منظور اصلاح و جلوگیری از جرم)» آسان گیری در امور ازدواج و ترغیب جوانان به ازدواج در اسلام نوعی تدبیر پیشگیرانه در برابر جرایم علیه عمومی و جرایم جنسی به شمار می رود.

سفارش قرآن و ائمه به پاکی و دوری از گناه تا آنجا پیش رفته که دستور می دهد (اقم الصلوه ان الصلوه تنهی عن الفحشاء و المنکر) این هم نمونه‌ای از اقدام پیشگیرانه است که اسلام به آن پرداخته است.

علاوه بر اینکه احکام اسلام در کشور پیاده می شد و اقدامات آن تا حد ممکن توسط پادشاهان ایران به اجرا در می آمد، گاهی خود پادشاهان نیز اقدامات مفیدی در پیش گرفته و اجرا می کردند. مثلاً در سال ۹۲۹ هجری قمری شاه طهماسب صفوی به مبارزه علیه اعتیاد به مواد مخدر برخاست و تلاش‌های بسیاری در این راه مصروف داشت.

تقسیم محاکم به عرفی و شرعی تا زمان قاجار متداول بود. در زمان ناصرالدین شاه به دلیل گسترش روابط ایران با دولت‌های غربی و تاثیرات آن در زندگی اجتماعی، تشکیلات قضایی منظم

شد. در سال ۱۲۷۵ ه.ق شاه با شش وزیر از جمله وزیر عدلیه، دادگستری تشکیل شد. در سال ۱۲۷۷ ه.ق به دستور وی دیوان مظالمی که به تقلید از پادشاهان قبلی تاسیس شده بود تشکیل گردید و مردم در روزهای یکشنبه شخصاً شکایات خود را به شاه عرضه می‌کردند. (یک امر تشریفاتی بود)

در سال ۱۲۷۹ ه. ق قوانین دیوان عدالت عظمی به نام «کتابچه‌ی دستورالعمل دیوان‌خانه‌ی اعظم» تدوین شد، اما، شکایت‌ها برای رسیدگی همچنان به محاکم شرعی احاله می‌شد. در سال ۱۲۹۰ ه.ق صندوق‌های عدالت، برای این که همه‌ی مردم بتوانند شکایت‌های خود را درون آن قرار دهند تا مورد رسیدگی قرار گیرد، تاسیس شد. این وقایع و اوضاع و احوال تا سال ۱۳۲۴ ه.ق ادامه یافت.

■ (۳) از تدوین اولین قانون اساسی تا انقلاب اسلامی

تدوین اولین قانون اساسی در سال ۱۳۲۴ ه.ق (۱۲۷۵ ه.ش) و متمم آن در سال بعد از آن، تحولی مهم در حقوق ایران و تاریخ ایران به شمار می‌رود. مشروطیت که مبنای تقسیم تاریخ به قبل و پس از آن می‌باشد تحولات شگرفی در حقوق ایران ایجاد کرد که تا آن زمان مبتنی بر موازین شرعی و فقهی بود بر اصول قانونی نیز استوار شد. قانون اساسی دادگاه‌های شرعی و عرفی را در قالب قانون به رسمیت شناخت و حدود و ثغور آن را معین کرد. اقدامات تأمینی و تربیتی به صورت ضمنی در متمم قانون اساسی ذکر شده بودند، اما نامی از اقدامات تأمینی برده نشده بود.

ممنوعیت از اقامت در محل معین یا اجبار به اقامت در محل معین، ضبط اموال، صرف‌نظر از اینکه می‌توانستند جنبه‌ی کیفری داشته باشند، مصادیقی از تدابیر تأمینی محدودکننده‌ی آزادی و مالی نیز می‌باشند.

در سال ۱۳۰۰ ه.ش نخست‌وزیر وقت (سید ضیاءالدین طباطبایی) مصوبه‌ای را درباره‌ی اعتیاد به مواد مخدر تدوین و انتشار داد. در این مصوبه استعمال تریاک برای مستخدمان لشکری و کشوری ممنوع شد و در صورت استعمال از خدمت دولت منفصل می‌شدند. این اقدام خود تحولی در اقدامات تأمینی و تربیتی محسوب می‌شد.

در سال ۱۳۰۴ ه.ش اقدامات تأمینی و مصادیقی از آن در کنار مجازات و در لوای قانون مجازات عمومی مطرح شد. این قانون که برگرفته از کد ناپلئون ۱۸۱۰ م و موازین فقهی بود، به صراحت به برخی از اقدامات تأمینی اشاره داشت. به عنوان مثال در مواد ۱۵، ۱۹، ۳۴، ۳۵، ۴۰ و ۲۷۵ این قانون به استرداد، ضبط و معدوم شدن اشیایی که دلیل جرم است یا به واسطه‌ی آن به‌دست آمده و یا به کار گرفته شده است، محرومیت از تمام یا برخی از حقوق اجتماعی، عواقب این محرومیت، اقامت اجباری در نقطه یا نقاط معین، ممنوعیت از اقامت در محل معین، جرایم

اطفال و حسب مورد تحویل آن‌ها به والدین خود، اعزام به دارالتادیب اعزام متهمان مجنون به دارالمجانین، مجازات معتادان به موادمخدر و معدوم و ضبط کردن اشیا و ادوات مربوط اشاره شده است.

هر چند به صراحت به اقدامات تأمینی و تربیتی اشاره نکرده است، اما لحاظ کردن موقعیت بزهدار از نظر عقلی و سنی و اتخاذ

تصمیم‌های لازم در مورد آنان از انواع اقدامات تأمینی و تربیتی است و گام مهمی در پیشرفت اقدامات تأمینی و تربیتی در ایران به حساب می‌آید. در سال ۱۳۲۲ ه.ش آیین‌نامه‌ی خاصی برای (بازداشتگاه صنار در زندان موقت تهران) در نه ماده تهیه و تدوین شد. چون در آن زمان، سن رشد افراد ۱۸ سال بود، لذا بازداشتگاه افراد صغیر (کمتر از ۱۸ سال) از بزرگسالان جدا شده و برای آنان سوادآموزی، وعظ و خطابه در نظر گرفته می‌شد.

اقدام تأمینی دیگری که در سال ۱۳۳۴ صورت گرفت، ممنوعیت کشت خشخاش و استعمال آن بود.

در سال ۱۳۳۸ قانون تشکیل دادگاه اطفال بزهدار به منظور تربیت و اصلاح اطفال بزهدار به تصویب رسید در این قانون که ۳۳ ماده داشت، دادگاه خاص اطفال بزهدار پیش‌بینی شده بود، اما، متأسفانه تا سال ۱۳۴۵ این دادگاه‌ها تشکیل نشد. در سال ۱۳۴۵ اولین دادگاه اطفال در تهران تاسیس شد و سپس از سال ۱۳۵۶ به بعد نیز دو شعبه‌ی دیگر آن تشکیل شد.

مهم‌ترین تحولات در اقدامات تأمینی و تربیتی تصویب «قانون اقدامات تأمینی» در سال ۱۳۳۹ بود. این قانون که در دوازدهم اردیبهشت ماه همان سال به تصویب رسید، دارای ۲۱ ماده است و اقسام اقدامات تأمینی و تربیتی را بیان کرده است.

این اقدام نخستین اقدام قانونی صریح و نسبتاً جامع درباره‌ی اقدامات تأمینی و تربیتی در حقوق ایران به شمار می‌رود.

در سال ۱۳۴۷ اولین کانون اصلاح و تربیت تاسیس و آیین‌نامه اجرایی آن از نهم مهرماه همان سال با چهل ماده به تصویب رسید. در سال ۱۳۵۲، با توجه به تحولات جامعه، قانون مجازات عمومی اصلاح و تکمیل شد و با دویست و نود ماده به تصویب رسید. در این قانون، اقدامات تأمینی همراه با عنوان کیفر به صراحت

■ در سلسله‌ی هخامنشیان

دائرسی مبتنی بر اصول

مذهبی و بر اساس تعالیم

اوستایی بود. اوستا کتاب

مقدس زرتشتیان دارای ۲۱

نسک (دفتر) بوده و بخشی از

آن در مورد قوانین، کیفیت

دائرسی، مسایل مربوط به

مجازات و بزهداری، برخورد

با بزهداران اعم از بزرگسالان

و اطفال، تکالیف زوجین

نسبت به یکدیگر و خانواده و

موضوعات حقوقی دیگر

می‌باشد

و به شکل کامل‌تری نسبت به گذشته لحاظ شد. این اوضاع و احوال تا تحقق پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ ادامه داشت.

■ ۴) از انقلاب اسلامی تا کنون

انقلاب اسلامی ایران در ۲۲ بهمن ماه سال ۱۳۵۷ به پیروزی رسید و سبب تغییرات شگرفی در ساختار سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و حقوقی جامعه شد. نخستین گام به موازات تحولات به‌وجود آمده، تدوین قانون اساسی بر اساس موازین اسلامی و نیازهای جامعه‌ی امروزی بود. بنابراین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در یازدهم و دوازدهم

■ تدوین اولین قانون اساسی

در سال ۱۳۲۴ هـ.ق (۱۲۷۵

هـ.ش) و متمم آن در سال بعد

از آن، تحولی مهم در حقوق

ایران و تاریخ ایران به شمار

می‌رود. مشروطیت که مبنای

تقسیم تاریخ به قبل و پس از

آن می‌باشد تحولات شگرفی در

حقوق ایران ایجاد کرد که تا آن

زمان مبتنی بر موازین شرعی

و فقهی بود بر اصول قانونی

نیز استوار شد. قانون اساسی

دادگاه‌های شرعی و عرفی و

در قالب قانون به رسمیت

شناخت و حدود و ثغور آن را

معین کرد

آذرماه سال ۱۳۵۸ با همه‌پرسی عمومی به تصویب عامه‌ی مردم ایران رسید. در قانون اساسی، اقدامات تأمینی و تربیتی لحاظ و بر آن تأکید شده است. امر به معروف و نهی از منکر صرف‌نظر از تکلیف شرعی به عنوان عامل موثر پیشگیری از ارتکاب و یا تکرار جرم در این قانون مطرح شده است. اصل هشتم، آن را وظیفه‌ای همگانی خوانده و مردم را نسبت به دولت و دولت را نسبت به مردم مسئول دانسته است.

در اصل سی و سوم قانون اساسی، تبعید، اجبار به اقامت در محل معین و یا ممنوعیت اقامت در یک محل را جز در موارد قانونی،

منع کرده است. (اشاره‌ی ضمنی به اقدامات تأمینی و تربیتی)

اصل ۵۶ قانون اساسی یکی از وظایف قوه‌ی قضاییه را اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمان می‌داند. علاوه بر اقدامات مذکور در قانون اساسی، اقدامات دیگری نیز برای تأمین و تربیت مجرمان اجرا می‌شود.

کانون اصلاح و تربیت که محل نگهداری اطفال و نوجوانان بزهکار است، همچنان به فعالیت خود ادامه می‌دهد.

مبارزه با مواد مخدر از جمله ممنوعیت کشت خشخاش و استعمال آن، ممنوعیت خرید و فروش آن و بازپروری معتادان در مراکز بازپروری هم‌اکنون اجرا می‌شود. جمهوری اسلامی ایران نه فقط داخل کشور را تحت نظر و مراقبت خود برای مبارزه با مواد مخدر دارد، بلکه، مرزهای ایران را نیز مراقبت می‌کند و در سطوح بین‌المللی به فعالیت می‌پردازد.

اصلاح زندان‌ها و بهبود وضعیت زندانیان، مراقبت از زندانیان و آموزش حرفه‌ای آنان، توجه به بازپروری آنان و تعلیم و تربیت آنان و در نهایت اصلاح کامل برای انطباق با شرایط جامعه و ورود به آن و زندگی عادی در بین مردم از جمله اقداماتی است که صورت گرفته و یا در حال اجرا است.

در ضمن قانون اقدامات تأمینی مصوب سال ۱۳۳۹ همچنان توسط محاکم دادگستری اجرا می‌شود. در این قانون پس از تعریف اقدامات تأمینی و حالت خطرناک بزهکاران، اقدامات تأمینی را به‌سه عنوان کلی تقسیم می‌کند که عبارتند از:

■ الف) اقدامات تأمینی و سالب آزادی: در ماده‌ی ۳ این قانون این اقدامات را چنین برمی‌شمرد:

۱) نگهداری مجرمین مجنون و مختل‌المشاعر در تیمارستان مجرمین

۲) نگهداری مجرمین به عادت در تبعیدگاه

۳) نگهداری مجرمین بی‌کار و ولگرد در کارگاه‌های کشاورزی و صنعتی

۴) نگهدار مجرمین معتاد به استعمال الکل و مواد مخدر

۵) نگهداری اطفال در کانون اصلاح و تربیت اطفال

■ ب) اقدامات تأمینی محدودکننده‌ی آزادی: ماده‌ی ۸ قانون مزبور، این اقدامات را به قرار زیر می‌داند:

۱) ممنوعیت از اشتغال به کسب یا شغل یا حرفه‌ی معین

۲) ممنوعیت اقامت در محل معین ۳) اخراج بیگانگان از کشور

■ ج) اقدامات تأمینی مالی و غیره: ماده‌ی ۱۲ قانون اقدامات تأمینی در بیان این نوع اقدامات چنین می‌گوید:

اقدامات تأمینی مالی و سایر اقدامات تأمینی عبارتند از:

۱) ضبط اشیای خطرناک، ۲) ضمانت احتیاطی ۳) بستن موسسه

۴) محرومیت از حق ابوت و قیمومیت و نظارت ۵) انتشار حکم

آنچه گذشت مختصری از تحولات اقدامات تأمینی و تربیتی در حقوق کیفری ایران و جهان بود که همگام با تحولات حقوق جزا متحول گردیده و به تدریج پیشرفت کرده است و به جایگاه امروزی خود رسیده است.

نتیجه آنکه تحولات و دگرگونی‌های بشری به تدریج صورت گرفته و پیشرفت آن معلول تلاش انسان‌هایی متفکر و اندیشمندانی مبتکر است. پس اگر فکر تاثیر در جهان را داریم نخست می‌باید

بیندیشیم، سپس ابتکار عملی به خرج دهیم.

منابع:

در دفتر نشریه موجود است.